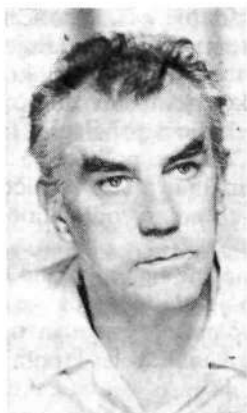

NAŠ DALJNI BLIŽNJI SVET

Drago
Druškovič

Knjiga o novešem avstrijskem parnasu

Le po dolgem in po čez smo pregledovali zajetno knjigo z naslovom »Sodobna avstrijska književnost od 1945 naprej« (Die zeitgenössische Literatur Österreichs, seit 1945, založba Kindler, Zürich, 1976, str. 758). Na svetlo dala in napisala uvodno besedilo pisateljica (dr. phil.) Hilde Spiel; prozo je analiziral Paul Kruntorad, liriko Kurt Klinger, dramatiko Gotthard Böhm, esej o radijski igri Hilde

Haider-Pregler, o književnosti narodnostnih manjšin Stanislav Hafner in Erich Prunč.

Uvodoma se urednica vprašuje, ali imamo sploh avstrijsko književnost?

Najprej omenja dualizem nacionalnega čustvovanja — celo v času monarhije; odpor do tovrstnega uvrščanja sta izrazila tudi Rilke, Kafka. Dalje omenja dejstvo, da celo mlajše pisatelje, rojene v rep. Avstriji (Bachman, Celan, Handke, Fried), temeljito obravnavajo v literarni zgodovini pisateljev iz Zvezne republike Nemčije (Die Literatur der Bundesrepublik Deutschland, 1973). Že v svojem esejčku o avstrijski bradi (Österreichs Bart, zbirka Kleine Schritte, 1976) je H. Spielova iskala pojasnila za avstrijsko posebnost predvsem v neke vrste mednarodnem izvoru mnogih sodobnih pisateljev Avstrije, v uvodu k lit. zgodovini pa je povzela: — da se avstrijska zavest pri nekaterih književnikih izraža bojevito, pri drugih nezavedno, pri tretjih je ni, medtem ko četrti to zavest docela zavračajo. Kakorkoli že — sklepa svoje razmišljanje: za povojne tri decenije lahko pač govorimo o »ločenem (posebnem) zgodovinskem razvoju povojne avstrijske književnosti« (gesonderte Entwicklungsgeschichte der österreichischen Nachkriegsliteratur, str. 19).

Precej različno od navedenega pa je mnenje, ki ga je zapisal Fridrich Geyerhofer (Inventur für den Olymp, Neues Forum, 1976, str. 275) in se glasi: »Ni lahko pritrditi (— da gre za avstrijsko književnost). Na Koroškem žive vsekakor samo Nemci in Avstrijci, ki bojda govore ‚vindiš‘. Hkrati pa kritik misli, da gre za tekmovanje na zahodnem kulturnem trgu in da je zato urednica novejšje avstrijske književne zgodovine v svojem uvodu obširno opisala poglavje o PEN klubu; podnaslovila ga je »Dubrovnik: duhovna ločitev« (Ragusa: Scheidung der Geister).

Dogajanje med avstrijskimi intelektualci od 1933. leta naprej se mi zdi kar se da značilno. Gre za kapitulacijo klasičnega evropskega izobraženca

ob premikih množičnejših družb.* Za nas je zanimiv opis še zato, ker smo v preteklem letu opravili pregled petdesetih let slovenskega PEN (Filip Kalan, Teh naših petdeset let, N. Razgledi. 4. 7. 1976; France Koblar, Moj obračun, SM 1976).

Z mednarodnim PEN kongresom v Dubrovniku (26.—28. maja 1933) je prišlo do odkritega razdora med tako imenovanimi »narodnimi« (völkisch) in liberalnimi pisatelji. Pod predsedstvom H. G. Wellsa je kongres (sekretar Ould) postavil pred nemško delegacijo dve vprašanji: — kako se je nemški PEN zavzel za svoje preganjane člane in kaj je storil zoper izločanje in zažiganje knjig. Nemška delegacija ni niti utegnila seznaniti mednarodne pisateljske skupščine z načeli nove Nemčije in njenega voditelja Hitlerja, temveč je protestno zapustila prizorišče. Pridružili so se ji nekateri holandski, švicarski in tudi avstrijski delegati; prav zadnji so se obnašali nadvse poniglavo in lagali v izjavi, natisnjeni v »Zagreber Morgenblatt«, da niso organizirali požiganja knjig uradno nacionalni socialisti in tako naprej (20—21).

Sledil je razkroj, izstopi iz PEN kluba, najprej vidnih nacistov (M. Jelusich et consortes); odklanjali so zavzemanje za K. Ossietzkega, češ da gre za politika, ne pa za pisatelja (B. Brehm, E. V. Handel-Mazzetti, F. Nabl, tudi F. Salten). In kakor je sporočil v pismu F. Th. Csokor (9. 10. 1933), je ostalo kmalu le še 6 članov (on sam, H. E. Jacob, Frischauer, R. Neuman, Sonka in R. Musil).

Naslednjo cezuro pomeni — ko demokratični pisatelji sicer še pišejo svoja dela — februarski obračun z avstrijskim delavskim razredom.

Pomislil sem, kako Štefan Zweig ni razumel takratnega dogajanja, kar sam pošteno opisuje v svojih spominih (Die Welt von Gestern), in kako drugače je preživel vse to in doživljal Prežihov Voranc (reportaža Dunaj),* namreč kot preganjani komunist v tujini, bliže dunajskim množicam kakor večina domačih ustvarjalcev.

Hkrati se začne velika emigracija iz Nemčije v Avstrijo in druge evropske države, za tem pa beg čez ocean; dunajske literarne kavarne in saloni so opusteli, nastopilo je sedem let Vzhodne marke (Ostmark).

Dogajanje v soseščini je precej različno od tistega, kar smo preživljali mi, čeprav naj bo Avstrija prva žrtev nacizma. Preskušeni bojovníkom pangermanske misli med pisatelji, kakor so to B. Brehm, E. C. Conte Conti, R. Hohlbaun, M. Jelusich in F. Spunda, se je pridružila cela vrsta dotlej tihih (18 po številu jih navaja avtorica uvodne predstavitve) spremljevalcev političnega dogajanja (38).

Ko analizira U. K. Ketelsen (Völkisch-nationale und nationalistische Literatur in Deutschland 1890—1945, Stuttgart 1976, 74) nacional-socialistično književnost, pravi, da je historični roman — med njegovimi uspešnimi avtorji omenja Brehma in Jelusicha — priljubljena literarna zvrst 20. stoletja. S svojo psihološko funkcijo in ideološko artikulacijo je kaj uporaben, pravšen nasprotnik modernim silam. Nationalsocialisti so ga prevzeli 1933. leta kot nasprotno obliko sodobnemu romanu, ki razkrajja družbo, kakršno so si zamišljali. Tudi 1945. leto ne pomeni za

* — pred fašizmom, nacizmom, a tudi pred vprašanji v medn. delavskem gibanju.

* Objava v nemškem prevodu: Prežihov Voranc, Wien; Die Einheit, revija št. 11—13, 1950.

tovrstni roman še konca, temveč priča tudi o njegovi kontinuiteti, ki ni vselej literarne narave. Avtorji, doma iz Avstrije, pa se niso le pridruževali vsenemškemu veletoku, temveč so bili dostikrat celo v prvih vrstah nacistične usmerjenosti nemških izobražencev in pisateljev in pa fašistoidne duhovne proizvodnje.

Galerija pred hitlerjansko strahovlado pobeglih (nad šestdeset imen) pisateljev (44—45) izpričuje pisateljsko mednarodno ugledna imena, kakor so to Werfel, Broch, Musil, Zweig itn. (Med emigranti sem spet zaman iskal Gusti Jirku-Stridsbergovo, časnikarko, pisateljico, Dunajčanko in prevajalko I. Cankarja, pač zato, ker seznam pisateljev, ki so se upirali nacizmu, ni tolikšen, da bi omenjeno avtorico avtobiografskega dela *Menschen, Mächte und ich* (Mojih pet življenj, slov. prevod), veljalo pozabljati pri tovrstnih pregledih). Kot razmejitev od nacizma v tistih obskurnih časih navaja H. Spielova celo dunajsko narečje kot neke vrste skriven in nerazpoznaven jezik. Dalje, da so A. P. Güterslohu prepovedali pisanje. Nekaj pisateljev se je umaknilo v druge poklice, drugi so spet pisali za predale, medtem ko so pri nekaj žrtvah nacizma odkrili primere prave odporiške lirike. Nacisti pa so navajali v pregledih (Nadler) tudi dela pisateljice Pavle v. Preradović, čeprav jo je tisti čas v zaporu zasliševala tajna policija. Lernet-Holenia pa se je npr. preživljal z »nedolžnimi« filmskimi scenariji, ko je postal vprašljiv zaradi svojega romana (Mars im Widder), v katerem je za armado uporabljal negativno parabolo: — rakovo obolenje. Med žrtvami v Dachauu omenja Emila Alphonsa Rheinhardta, našega znanca, saj je napisal 1929. leta spremno besedo k izboru črtic Ivana Cankarja (Der Knecht Jernej, prev. g. Jirku, Wien Leipzig, 1929). Dalje so v taboriških končali pesniki Soyfer, Heider, Löhner, Lili Grün; le malo jih je preživelo (Adler, Amery). V kasnejšem času je prišlo tudi do spreobrnitev h katolicizmu, H. v. Doderer, in odvrnitev od velikonemške ideje, kar je različno od primerov, ko so po vojni hoteli rehabilitirati zveste častilce Hitlerja (M. Mell). Kot aktivne nasprotnike nacizma so umorili dvanajst začetnih avtorjev, eden, S. Heider, je padel kot partizan; po vojni so zbrali njih dela v zbornikih: Dein Herz ist deine Heimat (Tvoje srce je tvoja domovina), An den Wind Geschrieben (Napisi v veter) in Die Steine reden (Kamni govore) pa tudi v H. Steinerjevi dokumentaciji je zbrano in ohranjeno odporiško pesništvo (Zum tode verurteilt — Na smrt obsojeni, Gestorben für Österreich — Urli za Avstrijo).

Kaj vse so napisali avtorji v emigraciji? Robert Musil roman »Der Mann ohne Eigenschaften« (Mož brez posebnosti, v slov. prevodu Janeza Gradišnika 1962), M. Brod je s H. Politzerjem pripravil zbrana dela Franca Kafke, Herman Broch roman Tod des Vergil, Franc Werfel, »Das Leid von Bernadette«, Štefan Zweig »Die Welt von Gestern« itn. V Londonu sta v okviru tamkaj ustanovljenega avstrijskega emigrantskega PEN kluba izšli dve pesniški zbirki (Zwischen Gestern und Morgen, Neue österreichische Gedichte in Th. Kramer, Verbannt aus Österreich). Mnogi pobegli pisatelji niso dočakali konca vojne, znaten del pa se po njej ni več mogel udomačiti v rojstni deželi.

Tudi to dejstvo je pomagalo, da so se v začetnem obnovitvenem obdobju uveljavljali ljudje, bližnji nacistični kulturni politiki, čeprav so okupacijske oblasti postavile na hladno naciste, vodilne v kulturnih institucijah. Ob izjemi J. Weinheberja (baje samomor, 1945) so se kmalu oglasili na-

cistični privrženci s svojimi zagovori Hitlerja, kakor je to B. Brehm (*Schatten der Macht*, 1949, *Der Trommler*, 1960) in njemu idejno sorodni (Waggerl, Mell itd.).

Ob tako presenetljivi nacistični trdoživosti se zdi na začetku kaj skromna četa pisateljev neobteženih z rjavo preteklostjo: Brunngraber, Güterloh, Habeck, Preradović itd. A že v tistem času sta izšli deli dveh iz mlajšega rodu (Aichinger, 1947 in Celan, 1948).

Bo le držalo, da avstrijskega položaja ob koncu vojne ne moremo označiti kot začetno izhodišče iz točke nič — to baje velja za takratno stopnjo zavesti nemških izobražencev. Avstrijski položaj omogoča po nekaj razlagah celo tehtne prednosti (kontinuiteto, tradicijo), vendar nevarnosti — možnosti kvietističnega izogibanja krivdi (19).

Najbrž bo zanimivo bolj v ožjem krogu tistih, ki se posebej ukvarjajo z literaturo, poglavje o vlogi revij, časnikov, feljtona, periodike (Turm, Plan). Prav odtod registrirajo vplive iz domače preteklosti: vplive Werfla, Brocha, Kafke; tovrstni sunki ali opozorila pa so prišli najprej iz tujine, npr. kot je to bila Huxleyeva recenzija Brochovega dela »Vergilova smrt«. Odtod tudi zaslug, da so mlajši gledali na Krausa, Brechta, Kafka kot na hišne bogove (Plan). Ista revija se je tudi konfrontirala z nacističnimi pisatelji (Waggerlom, Carrosso, Mellom), uvajala pa tudi mlajši pisateljski rod (Busta, Dor, Celan itd.). Ker smo že omenjali dvoje izhodišč za prvi povojni rod pisateljev v Avstriji, naj navedemo še podatek o avstrijskih avtorjih v prevodih jugoslovanskih literatur (Knjiga 76, str. 253). V petnajstih letih je izšlo po omenjenem viru približno sto knjižnih izdaj avstrijskih avtorjev, od tega 27 v Beogradu, 23 v Ljubljani, 21 v Zagrebu in 13 v Novem Sadu, sedem v Mariboru (Obzorja) in prav toliko na Reki, v Sarajevu in Skopju po eno delo. Na prvem mestu je Štefan Zweig (21 knjig), sledi Kafka (15 izdaj), prevladujeta »Proces« in »Grad«; prvo delo je prevedeno tudi v makedonščino. Ob S. Freudu, ki ne sodi med beletrijo, naj omenimo še J. Rotha (sedem knjižnih izdaj) in Rilkeja (6 izdaj) in pa Werfla, pa Musila (pet izdaj). Mlajši rod so komaj prevajali (Handke in Bernhard, po eno delo); prvega omenjenega le v slovenščino »Kratko pismo — dolgo slovo« (DZS 1973) in »Žalost onstran sanj« (pravkar izšlo pri CZ 1977), drugega so prevedli v Beogradu, še preden je zaslovel doma. Vsekakor drži, da prevajamo tudi severne sosede zelo naključno in fragmentarično.

Prav posebno vlogo so odigrale še antologije s prispevki mlajšega rodu, med njimi najbolj znana večletna (1951—1954) zbirka *Stimmen der Gegenwart* (Sodobni glasovi).

Periodizacija povojne književnosti, kakor je nastajala v Avstriji, je takale: najprej pride do »rojstva iz zmede« in to potraja do decembra 1947. Na drugi stopnji, ki sledi, se izoblikuje avantgarda z dunajsko skupino, imenovano *Art-club*, to je ob času, ko se je v Zvezni republiki Nemčiji združila *Skupina 47* in se je domov v Avstrijo vrnilo emigrantsko jedro P. E. N. s Theodorjem Csokorjem na čelu, kar se je dogajalo do podpisa avstrijske državne pogodbe (1955). Odtlej govore o tretji stopnji, ki še traja in se začinja z nastopom graške skupine *Forum Stadt-Park*.

Tudi avstrijska družba in država sta občasno namenjali literaturi materialne in zunanje manifestativne spodbude. Omenili smo že zbornike mladih, čeprav je M. Dor zapisal še v uvodniku k antologiji *Die Verbannten* (Izgnanci) 1962. leta, da ni med določeno avstrijsko publiko in avstrijsko

literaturo nobenih vezi. O Brochu, Musilu, J. Rothu pa vedno več v Beogradu, v Amsterdamu kakor na Dunaju itn. Seveda pa je država le poskrbela tudi za nagrade in za nekaj zunanjih znamenj, da se zanima za lit. ustvarjalce. Že na drugi stopnji je prišlo do razbora avtorjev — do razločevanja med tradicionalisti in skupino, ki se je usmerjala k eksperimentu.

Še prej naj se ustavimo le mimogrede pri posebnem dogajanju — bolje pri bojovnikih hladne vojne. Naj to uvedemo s posredno označitvijo prizorišča, čisto določenih značilnosti, pri *značilnostih majhnega prostora in gneče na njem*. Takole je zapisala avtorica: »Vendar je že takrat učinkovalo čisto določeno nagnjenje k ustvarjanju klik, k spletkarstvu, k prepripirom in k navzkrižnemu preganjanju, kar je bilo že od nekdanj endemično v vseh dunajskih družbenih krogih in poklicnih skupinah. Prostorska ožina mesta, v kateri se je zmerom vselej morala boriti množina samovoljnih nadarjencev za svojo potrditev in uveljavljanje, za javno upoštevanje in za skromna sredstva v majhni deželi, poleg tega so še Dunajčanom prirojena južna nagnjenja k domačemu sporu in prijateljskemu prepiru izpridila načelne teoretske razlike vselej in hitro v osebni prepir.« V tem prostoru, z značilnostmi precej zaprtega družbenega prostora, je prišlo do pritiskov prav posebne vrste; o tem zvemo iz poglavja o reviji *Forum* (s podnaslovom — avstrijski mesečnik za kulturno svobodo) in o bojkotu Brechta, iz katerega lahko razberemo, kako presenetljivo sta se obnašala med drugimi še posebej dva avstrijska pisatelja — pravcata hoplita hladne vojne (F. Torberg in H. Weigel). V splošnem pojasnilu preberemo: »Da je ta revija kakor pariška *Preuves*, londonski *Encounter* in madridski *Cuaderno* izhajala s podporo *Congres pour la Liberté de la Culture* — kar je svojčas, po razkritju *New York Timesa*, 28. 4. 1966, vzdrževala ameriška tajna služba CIA — in smo zvedeli že iz *impresa*.«

Med 1958—1964 so si v Avstriji hudo prizadevali, da so Brechta osamili za delj časa le na gledališče *Scala*, ki so ga vodili komunisti. Kot je zapisal recenzent ob graški uprizoritvi, da po predstavi Brechtove igre sicer ne bo več komunistov, a vendarle mogoče nekaj antikomunistov manj. Podobno so polemizirali še razni bojovniki (Weigel v *Forumu* tudi ob uprizoritvi v zahodnem Berlinu). Bila je to vsestranska blokada; *Arbeiterzeitung* (1960) piše o programih avstrijskih gledališč, da je bil to tihi sporazum o Brechtovi izločitvi. Šele po desetletnem premoru so igrali (1963) *Mutter Courage*, za tem *Kavkaški krog s kredo* in šele 1966 v *Burgtheatru* dramo *Galileo Galilei*.

Ob prebiranju kritik v revialnem tisku o novi avstrijski lit. zgodovini iz nemškega jezikovnega območja me je presenetilo, da se recenzenta v »*Neues Forum*« (november 1966) in v »*Die Zeit*« (25. 2. 1977) nista kdo ve kaj pomudila ob omenjenih usmerjenostih in ideoloških represijah, zanimivo opisanih prav pri obravnavanih vprašanih, ki so pritegnila našo pozornost.

Med novejšo razločitvijo pesniških usmeritev naj le naštejemo: vlogo narečja — v pesništvu, v dramatik; prodor v širši nemški prostor; konfrontacije raznih skupin iz posameznih dežel (*Forum-Stadtpark*) s prevladujočim Dunajem. Nasprotovanje pokrajim pa nima več nekdanjega regionalizma za zastavo, temveč išče svojo potrditev v raznih modernističnih iskanjih, npr. v tako imenovanem lingvizmu, v izčrpanosti jezika itn. Vse to se izspri-

čuje še v skupinah, celo v zahtevi, da niso dunajski ljudje edino reprezentativni; odtod težnja po posebnem graškem P. E. N. centru. Ob teh težnjah prav iz narave stvari skupin in pa teženj posameznikov je prišlo tudi do bolj ali manj uradnega združenja, pravzaprav institucionaliziranja skrbi za literaturo, z ustanovitvijo »Österreichische Gesellschaft für Literatur« (1961), z ambicijo reprezentativnosti in razsežnosti čez meje avstrijske republike; v tem okviru je bila kopica raznih posvetov, okroglih miz in so podeljevali tudi še priznanja in nagrade. O kulturno politični usmerjenosti navedene »družbe« pravi avtorica, da je bila ta ustanova dejavna »kot relejna postaja v polju duhovne napetosti med vzhodom in zakonom«; da so »izbrskali« predvsem izobražence evropske miselnosti, jih vabili, seveda pa se le-to ni zmeraj posrečilo (98). Kljub omenjenim naporom znotraj in zunaj avstrijskega prostora pa so ankete ob desetletnici omenjene družbe povedale, da dve tretjini Avstrijcev sploh ne prebere nobene knjige — pri preostanku pa sta priljubljena avtorja K. Waggerl in J. M. Simmel. Ob drugem omenjenem avtorju zaznavamo določeno priljubljenost tudi v domačih logih, kajti npr. 1975 leta so izšla kar pri dveh slovenskih založbah njegova dela (pri Obzorjih tri in pri CZ eno); neverjetna duhovna sorodnost?)

Avtoričino opozorilo v tako obširni ekspoziciji (127 strani), da dela ni opravila s tehniko literarnega zgodovinarja in da je pač opisala dogajanje samo, kakršno se je po njenem razgledu dogajalo, se zdi za vse splošni zunanji pogled odveč, saj nam posredujejo podrobnejše informacije še drugi avtorji (proza, lirika, dramatika, manjšine). Zanimiv se nam zdi zaključek, da tej sodobni literaturi ni mogoče odrekati življenske moči in da išče tudi avantgarda zvezo s tradicijo — predvsem pa, da je ni mogoče docela »priobčiniti« (sprejeti v sosedno nemško občino).

Paul Kruntorad je lahko svojo razpravo o moderni *prozi* (156 strani), ki so jo napisali pisatelji, doma iz avstrijske republike, oblikoval do mnogih posameznosti pri posameznih pisateljih. Zanimajo ga: pisateljev razvoj, prispevek h kolektivni zavesti, stališče do pisanja, semantičen razvoj in kaj pomeni pisateljsko dejanje pisatelju samemu. Nadvse poučna je njegova realna presoja sedanjega položaja knjige v avstrijski republiki. Pred dobrim letom sem si ogledal njihovo knjižno razstavo. Kot razstavi, prireditvi ne bi imel kaj prigovarjati. Všeč mi je bil otroški in mladinski del, kjer so mladi »potrošniki« knjige tudi leže na tleh prelistavali razstavljeno. Tudi sam sem segal in prelistaval razstavljeno berilo in si nabiral prospekte. Ob tem sem opazil, da je večina domačih založb povezana z založbami predvsem iz Zvezne nemške republike, nekaj pa tudi iz Švice. Zato se mi zdi razumljivejše, da je avtor analizirane proze potisnil v ospredje dejstvo, kako manjka v Avstriji docela organizirano književno tržišče s kontinuiranim aparatom vred. Malo je časnikov in revij, ki redno spremljajo knjigo in še takrat, ko pride do kritike, je ta obotavljajoča se, nesistematična glede na avstrijske novitete. Deloma, pravi, je temu kriv že sam skromen založniški položaj; šele v novejšem času izide doma štiri do pet del na leto. V glavnem odločajo o knjigi v Avstriji založbe iz Zvezne republike, izhajajoč iz svojega knjižnega trga, svojih časnikov, revij, radijskih recenzij in prav zato ni uporaben terminus literarna javnost pri avtrijstvu in gre ob omenjenem komaj za kaj več kot za topografski pomen (131).

Izhaja tudi iz splošnih podmen, da lahko o avstrijski književnosti govorimo predvsem od *Jožefinizma pa do konca monarhije*. Pomembnejša

kot 1918 leto se mu zdi letnica odhoda »štirih v džipu« (1955). Po njegovem se Avstrija s pogledom na pripadnost k tretjemu rajhu obnaša ambivalentno. Zdaj pravimo, da smo bili »okupirani«, pa spet, da ne moremo odriniti nekdanj podvzdgovane zahteve avstrijske socialne demokracije, naj se avstrijski ostanek združi z Nemčijo, in tudi ne navdušenja, s katerim smo pozdravili 1938 dozdevno zasedbo. Šele po državni pogodbi se po avtorjevem mnenju začne razvijati nekakšna *neuravnotežena zavest male države*, ki da je sposobna obvladati tako amputacijo pred tremi desetletji kakor tudi ambivalenco vojnega časa (131/132). Te skromne nacionalne zavesti še ni mogoče uporabljati za smiselno vez med pisatelji, ki so se rodili v 19. in 20. st., če pomislimo na vrsto z rojstnimi letnicami od konca preteklega do srede našega stoletja.

Kruntoradovo previdno problematiziranje problema avstrijske literature dopolnjuje tisto, kar je napisala Spielova; razumljivo, da se ukvarja tudi s pripovednim načelom, da omenja posebno jezikovno varianto — predvsem pa težave mlajših pri konstituiranju. Vprašanje je precej zapleteno — proti avstrijski literaturi, namreč tovrstni opredelitvi so se oglasila kdaj pa kdaj tudi naslednja vidnejša literarna imena: Aichinger, Bachman, Böll, Dürrenmat, Frish, Grass... Avtorjev smisel za označitev bistva problema izhaja zmeraj iz analize posameznih ustvarjalcev. Začne z vprašanjem formalnih rešitev, ki naj bi pripomogle k obnovi avstrijskega romana in sploh pisateljeve pripovedi — temelji pa na Brochu, Musilu.

Čeprav pomenijo avtorju pri analizi sodobne avstrijske proze osnovo predvsem dela posameznega pisatelja, najde in opozarja tudi na druge kazalce in družbene vzroke, tako na načelno usmerjenost pisateljske osebnosti kakor tudi na idejno naravnost njegovega dela. O prvih letih omenja, kako je lahko spomin na prvi razpad monarhije s polomom v drugi svet. vojni pobudil pri mnogih avstrijskih pisateljih mehanizme spodrinjanja (odgovornosti, krivde). Kar endemični se zde tudi rojstni kraji nacističnih pisateljev, saj je bil B. Brehm rojen v Laibach-Ljubljani, Füssegerjeva v Plznu, Jelusich spet na češkem, narodnostno mešanem ozemlju.

O K. H. Wagerlu obrazloži — primer pisatelja sociološkega anahronizma, ter omenja, da delo obseže kot substrat verovanja precej malomeščanskih bralcev (postane nepredvidena uspešnica). Ne da bi se lahko ustavljali ob drugih nekdanjih predstavnikih iz posameznih dežel, bemo, kako so J. F. Perkoniga včasih »— pri bolj ozkem pojmovanju — imenovali za največjega domovinskega pesnika« (139). Razumljivo, da označuje Kruntorad tudi emigrante in tiste, ki so se vrnili in se spet udomačili, vpliv dveh od njih — Torberga in Weigla čez šestdeseta leta. Kdor se je kadarkoli zgubljal po labirintih obilnih pustolovskih romanov Lerneta-Holenije, z njegovimi plemiškimi deklasiranci vred, se mu vendarle zdi, da tudi literarnozgodovinski komentatorji včasih ne morejo varčevati s prostorom. Razumljivo, raziskovalca in razlagalca literarnega dogajanja oklepajo dejstva, kot je to količina napisanega ali predvsem pa kakovost, pa čeprav samo občasna, tudi še prevladujoči vpliv v kakšnem okolišu — npr. H. Dodererja med petdesetimi in šestdesetimi leti. Zunaj nemškega jezikovnega prostora bi komaj mogli sprejeti gosto berilo omenjenega pisatelja, pregosto za pozni čas svojega nastanka. O njem pa se človeku naposled porajajo še razni dvomi — kolikor je pisatelj sploh zmožal izpovedati tisto, kar bi človek pričakoval kot izpoved na manj straneh; njegova dunajska

trilogija romanov znes 2430 strani (Die Strudlhofstiege). Po tem besednem stopnišču sem se pred leti vzpenjal gor in dol in vseskozi kar najbolj utrujen (Die Dämonen, in še najkrajši izmed treh, uvodni roman »Die erleuchteten Fenstern). Pri vsem tem pa se človeku razkrije pisatelj še kot pokriti nacist, ki si je v svoj dnevnik zapisal še 1944 leta nekaj *o moralni moči rajha — ki da jo čuti ves svet*. In še res smo pri nas čutili nečlovečnostne vzgibe te morale — omenjene »velike družbe« še v tistih letih. O nazadnjaštvu govore sporočila o njegovih osebnih ideoloških metamorfozah ali spremembah, opravljenih v besedilih. »Demoni« so bili najprej Židje itn. (tako po Neues Forum, št. 257, 1976, str. 54 po citatu iz Kruntorada, 174 in H. Spiel, Tangenten, op. cit. 126). Vse to nam pojasnjuje naposled Kruntorad: »Seveda ne smemo v tej zvezi pozabiti, da Avstrija izločuje kakor v oklepaju v celoti v svojem kolektivnem spominu (natančneje bi veljalo govoriti o deficitarnosti) prav tista leta, iz katerih izhaja »edino« Doderjevo stališče, ki nam je postalo znano; iščejo zdravilo v pozabi in odrinjajo Freudovo svarilo, da v gospodinjstvu duhovne energije stanovitno spodrinjano nevarno udarja nazaj.« (174). Tukaj seveda ne moremo obnavljati vse zanimive galerije izpovedovalcev in njihovih stvaritev — od Saika (psihološka smer), avtorjev zabavne ali kako drugače bolj poljudno usmerjene literature, lahko bi rekli že konfekcijske književnosti (Habe, Simmel), mimo iskalcev v območju jezikovne odtujitve (Konrad Bayer) in pa posameznih skupin: dunajske, graške ali pa tistega dela lit. zgod. pripovedi, kako in zakaj so lahko prodrli v območje nemške kulturne industrije (Handke, Bernhard itn.). Kruntorad piše, da je odnos avstrijskega pisatelja do nemškega knjižnega trga še zmeraj podoben odnosu »delavca v tujini« (je gastarbeiterski) ali da je to odnos grešnega voyeurja (282). Vemo pa za splošno pravilo, da lahko pisatelj piše romane v tistem svobodnem prostoru, ki si ga je lahko priboril sam — ali s stranskim pridobitniškim delom (celo tistim, ki je blizu literature), kar je pač že stara modrost literarne sociologije — ali s priložnostnim delom, s katerim si lahko pokrije življenjske stroške, medtem ko piše roman — seveda če nima kakšne *prebende*. Tega zadnjega pa je zmeraj primanjkovalo — indeks bralcev pa je v sosedni republiki pod evropskim povprečjem. Ob sklepu še poudarja diskontinuiteto — pa naj že gre za revije ali časnikarsko kritiko, ki je še posebej borna, kljub raznim poskusom, npr. spremljanju del na televiziji. Vse skupaj je le »raztrgan odmev« (280).

Ker smo že omenjali naše seznanjenje z avstrijsko književnostjo — naj še potrdimo misel o naši nesistematičnosti in naključnosti, čeprav smo dobili Musilovega *Moža brez posebnosti* komaj deset let za pisateljevimi rojaki (1962) in se je predstavniku avstrijsko-nemškega »nouveau romana« Handkeju pridružila, ko to pišemo, še H. Zenkerja pripoved »Kasbach ali vse-splošno zanimanje za morske prašičke« (založba Borec 1976). Vsekakor pa prevajamo več, kakor prevajajo naše stvaritve severni sosedje.

Kurt Klinger ohranja v svojem obširnem opisu dogajanja v liriki (183 strani) že uveljavljeno sistematiko; obilno si je pomagal z navajanjem stihov, kar se zdi koristno. Že uvodoma pa je pobudil naše začudenje s svojo obrazložitvijo, zakaj je v preteklosti prihajalo do tolikšne prevlade določene *krajinke* motivike — krajine (Landschaftgedicht). Takole si razlaga pojav: »Prevlada krajinke pesmi in enostranska znanstvena razlaga — skušata svoje premnoge kritične nianse odstraniti z razlagami, če je mogoče, jih sploh ne upoštevata — in ne bi bili mogoči, če jim ne bi stal ob strani svet odbija-

joči pojem domovinstva, ki se je skliceval na svojo upravičeno obrambno držo in je za to dejansko lahko pokazal na nekaj resnih dejstev; tega ni bilo mogoče obiti — spomniti na jugoslovanski vdor na Koroško ali na južno-tirolsko vprašanje, kar še danes kot senca straši v avstrijski zunanji politiki. V tem je bil stik, po katerem se je lahko vgnezdila potreba za mitologiziranjem »domovine in umetnosti.« (295)

Kakor se nam zdi navajana miselna pot interpretira sodobne avstrijske lirike še kar zanimiva in ima to pretirano krajinstvo tudi določene možnosti in razsežnosti, vsekakor vezi s tistim posebnim, nam še predobro znanim »domovinstvom« (kakor so ga in ga še propagirajo razni koroški in štajerski heimatdiensti in kulturbundi), nas je začudilo, da avtor še zmeraj izhaja iz nenatančne opredelitve avstrijsko jugoslovanskega vojaškega spopada po prvi svetovni vojni; dezinformacija in indokrinacija o »jugoslovanskem vdoru« se torej izpričuje tudi še pri povojnem rodu, celo pri izobraženih posameznikih, ki v načelu odklanjajo nestrpno usmerjenost v preteklosti. Če prav pomnim, je na te pomanjkljivosti pri napačnem razlaganju zgodovine opozarjal še nedavno tudi C. Gatterer. Res pa bo, da je vse to le v posredni zvezi z literarno zgodovino.

Tudi mnogi pesniki so se pred nacizmom umaknili v tujino in se nekateri izmed njih po vojni vrnili. Nekaj izmed njih je napisalo odporiške pesmi (Csokor, Sacher-Masoch, Jun-Broda); zadnja našeta, tudi prevajalka iz slovenščine, s svojim Otroškim pasionom ni naletela na prijazen sprejem in kakor je zapisal avtor: »So njo, ki ni hotela odrinjanja (odgovornosti zaradi obnašanja v preteklosti), odrinili.« (208) Med tistimi, ki so bili vse življenje osamljeni, štrlita v ospredje usoda in sporočilo o osamljenosti v tujini (v emigraciji) in doma — Theodorja Kramerja.

Analiza lirike je kar čvrsto zasidrana v avstrijstvu stvaritev in ustvarjalcev, saj avtorju pomenita letnici 1918 in 1938 konec in 1945 revitalizacijo. Kar lahko moti našega pregledovalca, je to, da se avtor sklicuje na nekakšen »coctail«, do katerega pride z mešanjem, pravzaprav z glasovno izmenjavo, romunske, slovanske, madžarske in glasov še kakšne proveniencie (294) — torej pridemo do tovrstne avstrijske identitete. Ali res, mogoče res? Pa nas takšno definiranje kljub vsemu preveč spominja na toliko »štrapacirani« psevdoučeni žargon v literarni zgodovini in esejistiki iz odvisne preteklosti narodov velike monarhije, in na vse tisto, kar se še danes ohranja kot nesmišeln relikt; mogoče je naš kriterij prehud.

Ob zagatni snovi — o pesniku hvalnic Hitlerju Weinheberju — bi si želeli bolj natančnih označitev, takšnih, kakor nam jih posreduje Uwe-K. Ketelsen. Presoja tega nemškega analizatorja nacionalsocialistične literature se npr. glasi (nanašajoča se na Weinheberja): Pri takšnem sosodstvu (Heidegger, Schadewaldt, Langenbeck; *ibid.*) spoznamo — da sta izredna podpora, ki so jo Weinheberju nudili nacionalsocialisti, in njegova pomembna slava pri širokem občinstvu, ki je izvirala že od tridesetih let, odkar se je štel k nemškemu antimodernizmu — da je vse to tega ‚pevca sag‘ stiliziralo za jasnovidca, ki pri površnosti in razklanosti časovnih tokov usmerja svoj pogled naprej čez površje zgodovinskega dogajanja na ‚bistveno‘ in ‚absolutno‘. Tako ne štrle ven iz njegovega na prvi pogled politično neangažiranega dela, (njegove) — Weinheberjeve himne Hitlerju in hvalnice vojnim žrtvam.« (Op., cit., 95.) Le za pokušino dva stiha iz Weinheberjeve pesmice: Vodji (Dem

Führer): Retter, Löser, der die Nacht bezwang/Ernte du auch, dulde Kranz und Sang/itn. (E. Loewy, Literatur unterm Hakenkreuz, 1969).

Ob morebitnem očitku, da preveč izbiramo razne ideološke označitve, naj povemo, da je tovrstnega blaga v tej knjigi na pretek. Najbrž pa je vse naše stoletje čedalje bolj nasičeno z ideološkimi naplavinami vseh sort. Tako nam tudi sam avtor pregleda novejše avstrijske lirike postreže s poglavji, ki imajo tudi že v naslovu ideološko opredeljenost: »Krščansko svarilo«; z njim nam posreduje pesništvo Paule Preradović, Erike Mitterer itn. Seveda pa se Kurt Klínger še naprej in temeljito ukvarja z nekaj hipotezami, ki si jih je zastavil že na začetku., npr. s preobrazbami in vplivom krajínarstva v liriki. Hkrati je pozoren celo na razvoj posameznikov, oznanjevalcev določenih idejnih usmeritev, npr. na L. Sternovo preusmeritev od socialnega protesta na socialno pedagogiko (308). V našem pregledu ne moremo zaradi obširnosti dela niti v strnjem povzetku obseči vseh tokov, smeri, skupin in še manj posameznike. Poizkušamo s svojo izbiro opozoriti le na splošne usmerjenosti v okvirih posameznih obdobj in zvrsti; nekoliko pa je naš razbor določal vsekakor piščev jaz.

Mogoče bi bilo prav, da bi se kaj več ustavili pri bivših vojaki, ki so po vojni še morali obračunati s preteklostjo vojske (Zand, Guttenbrunner), ali pa povedati kaj o koroški pesnici Chr. Lavant in njeni avtentični, a mistični naravnosti, dalje o Bachmanovi, predvsem pa o Paulu Celanu (1920—1970). Vendar lahko tukaj, komaj na splošno spregovorimo o vprašanih kot o problemih. Celo pri Celanu se lahko le mimogrede pomudimo in vprašamo prav preprosto, zakaj piše Wilpert v »Lexikon der Weltliteratur« (1963), da se je rodil nemškím staršem, ko pa to ni natančno — če pa se je rodil v Bukovini židovskim roditeljem, ki so jih pokončali v nemškem taborišču. In tudi uvrstitev, da je avstrijski poet, se nam zdi površna opredelitev, saj je živel povsod drugod več kakor pa v Avstriji. Ob njegovih pesmih pa se nam zdijo omenjene označitve res le zunanje narave, povezane bolj zunanje z edino vezjo — jezikom. Seveda pa je vse to silno daleč od pesnikovega stiha: «... treba je (peti pesmi še onstran) človeka.

Treba pa se bi bilo ustaviti pri mlajših, pri njihovem eksperimentu, iskanjih, pri uvajanju novih oblik, jezikovnih dvomih in že porabljenem besedišču porabniške družbe. Cele pesniške jate nastopajo, imen ne bi naštevali, ker sama zase premalo povedo. Naj opozorim, da je nekaj dobrih prevodov — seveda tega ni mnogo — mogoče najti v dveh posebnih izdajah. Pred leti so nam majhen izbor pripravili *Dialogi* »66«, št. 12. Za njimi sta pripravila izpopolnjeno antologijo Jeannie Ebner in Marjan Kramberger v knjigi: *Nova avstrijska lirika* (Obzorja, Maribor 1972). Kakor pojasnjujejo v uvodu, je ta knjiga plod sodelovanja med sosedi. Po tej zamisli je pred letom izšla že antologija *Neue slowenische Lyrik* (založba O. Müller, Salzburg 1971). V prevodih naših pesnikov lahko srečamo pesnike, s katerimi se obširno ukvarjajo tudi v tukaj obravnavani literarni zgodovini; žal ne vseh. Vsekakor bi veljalo še pripraviti in nadaljevati s prevajanji — tudi še izpopolniti z manjkajočimi in mlajšim rodóm. V navedeni antologiji najdemo po nekaj pesmi naslednjih pesnikov (prevajalca navajamo v oklepaju): Chr. Lavant (K. Kovič), Chr. Busta (M. Kramberger), J. Ebner (K. Kocbek), D. Mühringer (M. Kramberger), E. Fried (N. Grafenauer), H. C. Artman (K. Kovič), H. Zand (E. Kocbek), P. Celan (K. Kovič), G. Fritsch (E. Kocbek), F. Mayröcker (N. Grafenauer), A. Hergouth (K. Kovič), I. Bachman (E. Kocbek), K. Klínger (M.

Kramberger), G. Amanshauser (M. Kramberger), A. Okopenko (M. Kramberger), J. Schutting (K. Kovič), H. Plank (N. Grafenauer), E. A. Richter (N. Grafenauer), P. Heinisch (M. Kramberger), E. Jelinek (M. Kramberger), W. Kofler (M. Kramberger).

Gotthard Böhm je oskrbel kar izčrpno poročilo o povojnem dogajanju v dramatik (185 strani). Ne da bi tehtali, koliko so tisti, ki so se vrnili po vojni domov, začeli spet tam, kjer so prenehali, ko so morali v tujino — nam Csokorjev razvoj — predvsem pa njegova trilogija izpričujeta, da je ostal idejno sam sebi zvest, medtem ko je novo snov in motive pridobil tudi v tujini. S tem mislimo na trilogijo in drame: *Dritter November 1918* (1923—1936), *Besetztes Gebiet* (1930) in *Der verlorene Sohn* (partizanska snov, 1947); prvo izmed naštetih dram dosti uprizarjajo (obravnavna pa zgodovinsko snov: konec monarhije).

Kot povojno posebnost, ki pojasnjuje usmeritve v avstrijski družbi, je videti škandal, do katerega je prišlo, ko so (1951) v Burgtheatru uprizorili Mellovo igro *Zeitbombe 1943*. To uprizoritev je obsodilo glasilo KPA *Volkstimme*, dalje časnik *Weltpresse*: »Germanischer Abend im Burgtheater« (časnik je bil v rokah britanske okupacijske uprave), medtem ko glasilo socialistične stranke ni imelo negativnega poročila (492).

Dramskih stvaritev v Avstriji ni bilo malo — tudi tukaj se vrstijo rodovi, posamezniki, nastopajo prozaisti in pesniki — vendar mi smo brali le še nekaj opozoril. Najprej je to dunajski kabaret, satira-monodrama z likom tipičnega Avstrijca »Gospoda Karla«, »Travniceka« malega človeka z Dunaja; njegova stvarjalca sta Helmut Qualtinger in Carl Merz (565).

Od šestdesetih let naprej pa se vse bolj oglašajo protagonisti novih smeri — z ambicijo odpornišтва zoper establishment (592). Kakor je pozneje zapisal Gerhard Rühm, so novatorji izhajali iz misli, da ustreza človekovo mišljenje stopnji njegovega jezika in da se je treba pač spopasti z jezikom, če se že hočejo spopadati s človekom. Odtod torej jezikovne inovacije pod vplivom Wittgensteinove filozofske šole. Opravili so to na semantični ravni, zavračali fabulistiko, ki da je že izrabljena in izčrpana kot možnost, odkrivali so narečja — dunajsko in tudi drugih dežel (G. Rühm, K. Bayer, H. C. Artman). Vsi ti »lingvisti« in še tisti, ki so jim sledili, so bili hudo skeptični, kar zadeva možnosti jezika kot sredstva za sporazumevanje. Dunajski skupini je sledila graška (Hanoke: Zmerjanje občinstva in še drugi), pa še mlajši rod s socialnimi protesti, z narečjem, skepso, iskanjem (med njimi spet Korošec Peter Turini s svojo »Jago na podgane«: Rozzenjogd, 1971). Turini, pa tudi še kdo, ki ga tukaj nismo omenili, bi zaradi svojih iskanj, akcije — pač svojih stvaritev, lahko povedal nekaj tudi nam — vsaj kot sporedje »malega« gledališča. Tudi naše pregledovanje (posredno seveda) dramske žetve v sosesčini nam pove, da se oglašajo zmeraj novi in novi iskalci (Unger, Pevny), ki pač iščejo vsebine in oblike, da bi s svojo dejavnostjo in informacijo pripravili omrtvičeno družbo k sodelovanju, da bi se otrešla potrošniške letargije; tukaj nismo omenili najbolj ostrih in v nekem pomenu ekscesnih nastopov antičledališča, ki nam jih tudi skuša predstaviti Böhmov opis novejše dramatike.

Hilde Haider-Pregler nas seznanja z razvojem radijske, slušne igre (23 strani). Očitno je usoda tudi te zvrsti odvisna od nemškega radijskega omrežja. Razprava o položaju, o usodi in razvojnih težnjah in dognanjih v tej posebni zvrsti dramskih stvaritev je vsekakor koristna še zato, ker so novejša

raziskovanja pokazala, kakšne množice sprejemajo slušno, radijsko igro; v delavnikih so to desetisoči, v nedeljah pa so to že stotisoči.

Stanislaus Hafner in *Erich Prunč* sta napisala trideset strani, hkrati z bibliografijo o književnostih narodnih manjšin (prvi omenjeni uvodno stran, skupaj z drugim o književnosti koroških Slovencev: 9 in četrť strani; spet S. Hafner o književnosti gradiščanskih Hrvatov: 4 strani, isti avtor še o literaturah madžarske in češke manjšine: nekaj nad eno stran. Bibliografijo o koroških Slovencih 3 strani E. Prunč in o gradiščanskih Hrvatih 2 strani W. Steininger.

Ob zanimivi ugotovitvi kritika v »Neues Forum«, da je pri manjšinah bol jzaznavna politična in religiozna (?) funkcija literature kakor pa drugod v Avstriji in velja to hkrati še kot kritika literarnih salonov in raznih drugih krajev zbiranja in raznih nasprotij pri tem — moramo pač poudariti, da to funkcijo plemenitijo predvsem naporji za ohranitev lastnih identitet. Drugi recenzent v »Die Zeit« pa je sklenil svoje pisanje še z bolj lapidarno presojo, češ da skušajo avtorji izdaje s predstavitvijo manjšinskih literatur zaokrožiti nekaj, kar se zaokrožiti ne da. Nas pri tej predstavitvi delca naše književnosti zanima še nekaj več, kakor pač omenjata obe navajani označitvi. Predvsem sam regionalni (deželni) okvir ne glede na državne razmejitve in upravne meje ni ustrezen, kadar gre za literarnozgodovinska pojasnila. O tem sem nekaj pisal že zdavnaj, in še kdo, ob predstavitvi Nussbaumerjevega dela »Geistiges Kärnten« (Sodobnost 1958, št. 2—6; S. Barborič, Nova obzorja, 1959, št. 3). Pomisleka vredna se mi zdi tudi trditev S. Hafnerja (673), da nameenjajo manjšini glede na njeno število (Größenverhältnisse) preveč pozornosti. V to vrsto ugotovitev lahko vštujemo še navajanje posameznih dr. Veiterjevih (avstrijski izvedenec za manjšine) posplošitev — krilatica o tako imenovani *nedognani (omahujoči) narodnosti* (schwebende Volkstum, 674). O vprašljivosti tovrstnih opredelitev, ne da bi pri njihovi uporabi navajali tudi še vzroke za narodnostno odtujevanje — ali »stanje« narodnosti, vzroke, ki še danes delujejo, sem pisal v »Razpravah in gradivu« (št. 7—8, 1976). Podobna je tudi trditev: »... da imamo opravke s področjem z naravno kulturno slovensko-nemško dvojezičnostjo« (Wir haben es... mit dem Gebiet einer natürlichen und kulturellen slowenisch — deutschen Zweisprachigkeit zu tun«; 674).

Drugače pa bo sestavek o književnosti koroških Slovencev koristen, predvsem za sodržavljane nemškega jezika. Zanimiva se nam zdi posebej označitev položaja koroških Slovencev po prvi svetovni vojni (677—678), čeprav bi si želeli konkretizacije ob trditvi, da je prišlo do »tipično koroške književno pogovorne variante slovenščine« (typisch kärntnerische schriftsprachliche Sprechvariante des Slowenischen. 678).

Med odvečne spodrsaljaje štejemo, da je bil Jakob Sket Korošec (679) (dem Kärntner Jakob Sket), ki je bil rojen v Mastinjah pri Sladki gori blizu Šmarij pri Jelšah, če se seveda v sl. biografskem leksikonu niso zmotili. Tudi Prežihov Voranc ni bil najpomembnejši pripovednik Moderne (die Werke des bedeutendsten slowenischen Erzählers der Moderne, Prežihov Voranc; 678). S tem izrazom so sploh že od nekdaj bile težave, a Moderna pri nas — so pač bili: Cankar, Kette, Murn, Župančič. Na Dunaju pa je Herman Bahr napisal npr. 1890 l. esej »Zur Kritik der Moderne«. Voranc je najbrž že bil moderen, nov kot »socialni realist«, kot »novi realist«. Seveda pa smo se začudili, da je mož pisal v *trdem* jeziku (in harter Sprache).

Bolj s srečno roko se nam zde predstavljeni mladi koroški sodobniki. Ob njih bi si želeli še kakšen stih za pokušino, več pa tudi o njihovi tematski pa tudi stilni orientaciji, saj je napisal npr. Messner knjigo v narečju. V tej zvezi se mi je zdelo zanimivo F. Lipuševo razpravljanje: Literarno ustvarjanje na periferiji dveh kulturnih središč (NRazgl, 11. 1. 1974). Končno bo prav koristna tudi bibliografija, če jo primerjamo npr. z F. Zoppoovo »Kärntner Bibliographie«.

Žal pa prispevki o literaturah drugih manjšin ne dosegajo koroškega prispevka; napisani so preveč varčno.